

Sönmez Kutlu, Prof.Dr.

1963 yılında Erzincan Refahiye’de doğdu. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (1987). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne araştırma görevlisi olarak atandı (1988). “Mürcie’nin Doğuşu ve İtikadî Görüşleri” başlıklı teziyle yüksek lisansını (1990), “Mürcie ve Horasan-Maveraünnehir’de Yaylışı” konulu teziyle de doktora tamamladı (1994). 1997 yılında doçent, 2003’te profesör oldu. Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 642
İSAM Yayınları 117
Temel Kültür Dizisi 25
© Her hakkı mahfuzdur.

TÜRKLER VE İSLÂM TASAVVURU

Sönmez Kutlu

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Müttevelli Heyeti’nin
28.12.2004 gün ve 1163 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Ağustos 2011
Dördüncü Basım: Mayıs 2021
ISBN 978-975-389-794-5
Kapak görseli: İmam Matürîdî Türbesi

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddesi, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Kutlu, Sönmez

Türkler ve İslâm tasavvuru /Sönmez Kutlu. – 4. bs. – Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2021.

374 s. ; hrt. ; res. ; 20 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 642. İSAM Yayınları ; 117. Temel Kültür Dizisi ; 25)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-975-389-794-5

İçindekiler

Kısaltmalar	9
Önsöz	11

Giriş

TÜRKLER'DE İSLÂM ÖNCESİ TOPLUMSAL ve DİNÎ HAYATA KISA BİR BAKIŞ 17

1. Orta Asya'da Türk Boyları ve Coğrafi Dağılımları 19
2. Türkler'de Dinî Hayat ve Göktanrı İnancı 27
3. Türkler'in Diğer Dinlerle Teması 34

Birinci Bölüm

TÜRKLER'İN İSLÂMLAŞMA SÜRECİ ya da İSLÂM'LA UFUK BULUŞMASI 45

1. Müslüman Arap Ordularının Türk Yurtlarına Girişi ve Türkler'le İlk Temasları 50
2. Türkler'in İslâm'la Tanışmaları, Toplu İhtidalar ve İslâm'a Hizmet Dönemi 57
3. Türkler'de Gazavât Ruhu:
Alplık/Alperenlikten Gaziliğe Geçiş 73
4. Türkler'in Haçlılar'a Karşı Mücadeleleri 79
5. Anadolu ve Balkanlar'ın İslâmlaşmasında İstimâlet ve Yerleştirme Siyaseti 85
6. Müslüman Olmayan Türkler'in Âkıbeti 91

İkinci Bölüm

**TÜRKLER'DE DİNDARLIĞIN PRATİK BOYUTU:
HANEFİLİK 95**

1. Ebû Hanife'nin Hayatı ve Din Anlayışı 98
2. Hanefiliğin Türkler Arasında Yayılışı 103
3. Karahanlılar Döneminde Hanefilik 112
4. Selçuklular Döneminde Hanefilik 115
5. Osmanlılar ve Cumhuriyet Döneminde Hanefilik 122

Üçüncü Bölüm

**TÜRKLER'DE DİNDARLIĞIN İNANÇ BOYUTU:
MÂTÜRİDİLİK 131**

1. İmam Mâtürîdî'nin Hayatı 134
2. İmam Mâtürîdî'nin Din Anlayışı 136
  - a. Bilgi Kuramı 136
  - b. Tanrı Tasavvuru (Ulûhiyyet) 138
  - c. Peygamber Anlayışı (Nübüvvet) 140
  - d. Din-Şariat Ayırımı 141
  - e. İman Anlayışı 144
  - f. İnsan Özgürlüğü 146
  - g. Objektif Ahlâk Anlayışı 146
  - h. Diyanet-Siyaset Ayırımı 148
3. Mâtürîdî Kelâmcılar ve Kelâmî Edebiyat 148
4. Mâtürîdîliğin Türkler Arasında Yayılışı
ve Türkler'in Dini Düşüncesi Üzerindeki Etkileri 152

Dördüncü Bölüm

**TÜRKLER'DE DİNDARLIĞIN TASAVVUFÎ BOYUTU:
YESEVİLİK 165**

1. Ahmed Yesevî'nin Hayatı 168
2. Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı 172
3. Türkler Arasında Yesevîliğin Yayılışı 177
4. Yesevîliğin Anadolu'ya Girişi ve Yesevî
Türk Dervişleri 185

Beşinci Bölüm

TÜRKLER'İN BİLİME ve SANATA KATKILARI 193

1. Felsefe, Mantık ve İslâm Felsefesi 200
2. Tıbbî Bilimler, Astronomi, Matematik
ve Müsiki 203
3. Kelâm 212
4. Fıkıh ve Fıkıh Usulü 214
5. Tefsir 217
6. Hadis 220
7. Arap Dili 223
8. İslâm Sanatı 224

Altıncı Bölüm

**TÜRKLER'DE DİNİ HOŞGÖRÜ, ŞEFKAT
ve MERHAMET 229**

1. İnsan Hakları ve Özgürlükleri 233
2. Dinî ve Kültürel Hoşgörü 239
3. Çevre Bilinci 244
4. Hayvan Hakları ve Hayvan Nafakası 247

Yedinci Bölüm

TÜRKLER'DE HZ. MUHAMMED (s.a.v.) SEVGİSİ 253

1. Hz. Muhammed Sevgisinin Kültürel Tezahürleri 255
2. Hz. Muhammed Sevgisinin Edebî Tezahürleri 258
3. Hz. Muhammed Sevgisinin Kurumsal Tezahürleri 263

Sonuç 267

Notlar 273

Sözlük 301

İleri Okuma İçin Kaynakça 315

Dizin 341

Görseller 361

Önsöz

İslâm fetihlerinin Türkistan'a uzanması ve müslümanların bu bölgeyi ele geçirmesiyle, Türkler ve müslümanlar için yeni bir dönem başladı. Türkler'in müslüman olup İslâm toplumuna katılmaya başlaması, sadece Türk tarihinde değil, özelde İslâm tarihinde genelde de dünya tarihinde, dinî, askerî, toplumsal, siyasî ve iktisadî alanlarda etkileri bugün dahi devam eden köklü değişmelere yol açtı. Selçuklular'la başlayan ve Osmanlılar'la üç kıtada hâkimiyet kuran Türkler'in bu yöndeki başarısı, bazan onların savaşçılığına, bazan İslâm'a, bazan da bu ikisi dışında çeşitli sebeplere bağlandı. Türkler'in müslüman olma serüveni de bu tarih yorumlarından nasibini aldı. Türkler'in topluca İslâm'a girdiklerini ya da zorla müslümanlaştırıldıklarını ileri sürenler olduğu gibi, İslâm'ı benimsemelerini İslâm öncesi tek tanrı inancına bağlayanlar da oldu. Ancak bir milletin din değiştirmesi bir anda gerçekleşen basit bir hadise olmayıp, pek çok yönü olan ve uzun yıllarda ve geniş bir coğrafyada meydana gelen karmaşık bir süreçtir.

Türkler'in müslüman Arap ordularıyla karşılaşmaları râşit halifeler dönemine kadar geriye götürülse de, Türk boyları-

nın müslüman olması uzun yüzyıllar aldı. Bununla birlikte her bir Türk boyunun İslâmlaşma süreci birbirinden farklı tarih ve coğrafyalarda gerçekleşti. Talas Savaşı (751), bu süreçte önemli bir başlangıç noktası olmakla beraber, kesinlikle son nokta olmadı. Nitekim Selçuklular'a kadar yerleşik hayata geçen veya yarı konar göçer hayat yaşayan Oğuz boylarının büyük bir kısmı müslüman olurken, henüz yerleşik hayata geçmemiş bazı boyların İslâmlaşma süreci XVI. asra ve hatta daha sonrasına kadar devam etti. Türkler'in İslâm'a zaman zaman toplu ihtidaları ile ilgili bazı abartmalar olabilir; fakat bu toplu ve iradî din değiştirme hadisesi, onların kendi kişiliklerini, toplumsal mefkûrelerini İslâm'da bulmaları ve İslâm'ın yüce mesajına itaat etme kararlılıklarından kaynaklanmıştır.

Türkler, tarihî belgelere göre, müslüman olmadan önce de dindar ve ahlâkî değerleri bulunan bir halktı. Kolay kolay din değiştirmediler. Din değiştirdikleri dönemlerde de büyük tarihî değişimlere sebep oldular. Yerleşik hayata geçmiş olanlar, konar göçerlere kıyasla İslâm'ı daha önce kabul ettiler. Onların tek tanrı inancı ve ahlâk anlayışı, İslâm'ın evrenselliği, yüce ahlâkı ve bütün insanlığa kurtuluş sunma ideali arasındaki uyum, bir ufuk buluşması olarak kendini gösterdi.

Türkler'in, bir millet olarak İslâm'a bağlandıkları kadar, başka hiçbir dine topluca bağlanmadılar. Onlar, İslâm sayesinde dinî, siyasi, toplumsal ve kültürel bakımdan dağılıp yok olmaktan kurtulup birliğe kavuştular ve tek vücut oldular. Millî değerlerine uygun düşen bu yüce din sayesinde millî benliklerini koruyabildiler. Çünkü İslâmiyet, Türkler'e yeni bir ruh, heyecan ve değerler sistemi kazandırdı. Sadece İslâm dinini benimseyen Türk boyları, millî varlıklarını kaybetme-

diler. Bunun dışındakiler dilleri, kültürleri, gelenekleri ve millî değerlerinden çok şeyi yitirdiler.

Türkler, İslâm'ın yayılmasında ve savaş meydanlarında gösterdikleri başarılar kadar, hem müslümanların hem de insanlığın ilmi hayatının gelişmesine takdirle karşılanabilecek önemli katkılarda bulundular. Cihan hâkimiyeti için gerekli siyasî güç ve düzen oluşturma yanısıra, akıl, ilim ve siyaset adamını kendi imkânları içerisinde yetiştirdiler. Türkler, İslâm'ı benimsedikten sonra, bilim ve medeniyetin çeşitli alanlarına katkıda bulunan, dünyaca tanınmış bilim, fikir ve sanat adamları yetiştirdi. Meselâ Bîrûnî, Fârâbî, İbn Sînâ, Mâtürîdî, Zemaşerî, Ahmed Yesevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Serahsî, Uluğ Bey, Ali Kuşçu ve daha pek çok âlim ve filozof, İslâm bilimlerine ve insanlığın düşünce tarihine katkıda bulunan önemli şahsiyetlerdir. Bunun sonucunda, kendi toplumsal ihtiyaçlarına uygun bir dindarlık geliştirmeyi başardılar ve fethettikleri yerlerde din ve vicdan özgürlüğüne, insan haklarına büyük önem verdiler.

Müslüman Türkler, İslâm'ın yayılması için sadece gazâyâ önem vermediler, aynı zamanda ilme de büyük önem verdiler. Gazâ eğitimini ve ilim tahsilini bir tür ibadet saydılar. Türkler'in tarihinde sembolleşen kılıç ve kalem, seyfiye ve ilmiye adını taşıyan risâlelerle sonraki kuşaklara birbirini tamamlayan değerler olarak aktarıldı. Bunun sonucu olarak gazi, müderris, kadı ve fakı (fakih) sıfatı, tek bir kişide toplanabiliyordu. Gazâ ve ilim, sınırlarda oluşturulan ordugâh şehirlerde, medreselerde, ribatlarda ve hankahlarda birlikte öğretiliyordu. İslâm'da "ilmin kadın erkek herkese farz olduğu" ilkesine, cehaletin haram olduğu şeklinde önemli bir ilâvede bulunuldu. Kılıç ve kalemle sembolleşen bu zihniyet, Türk tarihinde gaziye Âişeler ve müftiye Fâtımalar gibi gazi ve müftülerin çıkmasını sağladı. Kadının ilim öğrenme

haklı, kocalık hakkından daha öncelikli görüldü. Genel seferberlik durumunda savaşa katılmak ve cehaletini yenmek konusunda kocasının ve anne babasının iznini alma şartı kaldırılmakla, kadına büyük bir özgürlük alanı açıldı.

Bu çalışma, ilk aşamasından sonuncusuna kadar burada tamamını zikredemeyeceğimiz pek çok kişinin katkısıyla gerçekleşmiştir. Katkısı bulunan herkese şükranlarımı sunmakla beraber, bir kısmını özellikle anmak istiyorum. Öncelikle böyle bir konuyu yazmayı teklif eden, araştırma boyunca kütüphane ve misafirhane imkânlarını sunan TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yetkililerine, özellikle çalışmayla yakından ilgilenen Seyfi Kenan'a, eseri redakte edenlere ve tashihlerin yapılmasında ve resimlerin yerleştirilmesinde özveriyle çalışan Ender Boztürk'e müteşekkirim. Ayrıca cesaret verici teşviklerinden dolayı Hasan Onat'a; çalışmanın fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, İslâm sanatı ile ilgili kısımlarını okuyan ve eleştirileriyle önemli katkılarda bulunan değerli meslektaşlarım Şamil Dağcı, Şaban Ali Düzgün, Kâmil Çakın, Halis Albayrak ve Abdülkadir Dündar'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak çalışmam sırasında bazı kaynakların temininde yardımcı olan Elmin Aliyev'e, metni baştan sona büyük bir titizlikle okuyup düzelten Mehmet Kalaycı ve Muzaffer Tan'a, ayrıca çeşitli aşamalarda önemli katkı ve yardımlarda bulunan Yaşar Kocadağ, Ali Avcu ve Fatmanur Alibekiroğlu'na çok teşekkür ederim.

Sönmez Kutlu
Ankara 2011